

de zendingskerk te Gent verbonden was, had zich rond 1850 in christelijk-gereformeerde kring bewogen. Hij zou in 1886, tijdens de Doleantie, de Nederlandse Hervormde Kerk verlaten.¹⁶ Vrijwel de gehele Christelijke Gereformeerde Kerk zou in 1892 samengaan met de uit de Doleantie voortgekomen Nederduitse Gereformeerde Kerken (dolerende).

Dolerenden, hun voorman A. Kuiper (1837-1920) voorop, hadden principiële bezwaren tegen bestendiging van de zusterkerkrelatie met de BCZK, die de Gereformeerde Kerken in Nederland na 1892 als 'legaat' van de Christelijke Gereformeerde Kerk hadden geërfd. De Zendingskerk was niet volledig overeenkomstig de Dordtse Kerkorde ingericht en zou bovendien niet geheel van vrijzinnige smetten vrij zijn. Met goedkeuring van Kuiper besloot de in Brussel woonachtige, met de Doleantie sympathiserende Nederlander A.G. van Deth (1828-1905) zich daarom niet bij de lokale Nederlandstalige zendingskerk te voegen, maar in 1894 een gereformeerde kerk te institueren.¹⁷ Hier speelde invloed uit Nederland een allesbepalende rol: zonder de Doleantie, het culminatiepunt van een kerkelijke kwestie die in België niet aan de orde was, zou er nooit een gereformeerde kerk in Brussel tot wording zijn gekomen en daarmee geen precedent zijn geschapen voor de totstandkoming van gereformeerde kerken elders in Vlaanderen. Nadat de kerk in Brussel in 1896 definitief tot de GKN was toegelaten, volgden gereformeerde kerkstichtingen in Antwerpen in 1899, in Gent in 1926, in Mechelen in 1938, in Denderleeuw in 1953 en in Boechout in 1955. Bij de in de Afscheiding wortelende bloedgroep binnen de GKN viel een zekere reserve tegenover de stichting van gereformeerde kerken in België te bespeuren; zusterkerk BCZK mocht niet zomaar worden gepasseerd. De relatie met de Zendingskerk bleef om die reden formeel intact, maar zou, nota bene op aandringen van gereformeerden in België, in 1933 alsnog tot ontbinding komen (om na de Tweede Wereldoorlog overigens te worden hersteld). De GKB, die in 1979 met de rechtsopvolgers van de Bond van Kerken en de Zendingskerk in de Verenigde Protestantse Kerk in België zijn opgegaan, ressorteerden onder de classis Dordrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland.¹⁸ Als gevolg van deze hechte verankering in Nederlandse kerkelijke structuren, gingen theologische ontwikkelingen binnen de GKN niet aan hen voorbij.¹⁹

De aanwezigheid van een sterk Nederlands element in het Vlaamse protestantisme had een anderstalige pendant in Wallonië: daar waren in het protestantisme veel Fransen en Franssprekende Zwitsers actief. Het protestantisme in Wallonië is sinds het ontstaan van het Koninkrijk België ongeveer dubbel zo groot geworden als dat in Vlaanderen; tot op de dag van vandaag is ongeveer twee

Oostende. In 1979, het jaar waarin de BCZK opging in de Verenigde Protestantse Kerk in België, bestonden alleen de kerkgemeenten in de twee laatstgenoemde plaatsen nog. Zie: 'De Protestanten in België', *Algemeen Handelsblad* 90.28696 (11 februari 1917), ochtendblad, 7; G.J. Blokland, *Geloof alleen! Protestanten in België, een verhaal van 500 jaar* (Antwerpen en Apeldoorn 2016), 197; Krijger, *A Dutch City upon the Flemish Hill*, 117, noot 570.

¹³ M. te Velde, *Anthony Brummelkamp (1811-1888)* (Barneveld 1988) 370. Een gedetailleerde geschiedschrijving over de relatie tussen de GKN en de BCZK biedt: G. Keizer, 'Korte schets van de geschiedenis der Belgische Christelijke Zendingskerk en onze correspondentie met haar', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 26.10 (oktober 1925) 433-452; 26.11 (november 1925) 481-499; 26.12 (december 1925) 530-544; 27.1 (januari 1926) 17-34.

¹⁴ Ook in orthodox-hervormde kring beriep de BCZK predikanten, onder wie A.J. van Eelde (1816-1873), vanaf 1855 tot aan zijn dood predikant van de zendingskerk in Brussel; Th.A. Eggenstein (1831-1899), tussen 1860 en 1864 werkzaam als evangelist in Kortrijk en nadien tot zijn overlijden als predikant verbonden aan de zendingskerk te Antwerpen; en A.W. Haksteen (1833-1918), als evangelist en predikant van 1857 tot en met 1898 binnen de BCZK werkzaam.